

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 711.455:7.035(497.43Rogaška Slatina)

Prejeto: 14. 3. 2017

Vito Hazler

dr., izredni profesor za področje etnologije, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta,
Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Zavetiška 5, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: vito.hazler@ff.uni-lj.si

O *wandelbahnu* iz Rogaške Slatine in drugih sorodnih stavbah evropskih termalnih zdravilišč

IZVLEČEK

Leta 1982 so v zdravilišču Rogaška Slatina podrli t. i. *wandelbahn* oziroma pokrito sprehajališče iz srede 19. stoletja. Tovrstne stavbe so v Evropi poznane pod različnimi imeni, kot so *wandelbahn*, *wandelhalle*, kolonade, *trinkhalle*, *elisenhalle*, galerije in ponekod tudi dom zdrojowy in kursalon. Nastajale so tudi v drugih poselitvenih in gospodarskih okoljih, toda nikjer drugje niso razvile toliko raznolikih oblik in namembnosti kot prav v evropskih termalnih zdraviliščih, saj je zdraviliško vodstvo z njimi skrbelo za ugodje, zabavo in preživljanje prostega časa svojih gostov. Evropske *wandelbahne* ter njim po zasnovi in namembnosti sorodne stavbe so bogatile raznovrstne redne in občasne dejavnosti, v vojnem času pa so ponekod postale zasilne vojaške bolnišnice. V današnji čas se je od dobrih sto evidentiranih ohranilo vsaj 70 pokritih sprehajališč.

KLJUČNE BESEDE

wandelbahn, *wandelhalle*, kolonada, *colonnade*, *trinkhalle*, *elisenhalle*, galerije, dom zdrojowy, kursalon, Rogaška Slatina, zdravilišča, klasicizem, historični slogi, preživljanje prostega časa

ABSTRACT

REFLECTIONS ON THE WANDELBAHN OF ROGAŠKA SLATINA AND OTHER SIMILAR BUILDINGS FEATURED BY THERMAL SPAS IN EUROPE

In 1982, the health spa Rogaška Slatina demolished its so-called *wandelbahn* or the covered promenade dating to the mid-nineteenth century. These kinds of buildings are known across Europe under different names, such as *wandelbahn*, *wandelhalle*, kolonade, *trinkhalle*, *elisenhalle*, galerije, and at some places as dom zdrojowy and kursalon. Even though similar facilities were also constructed in other urban and economic centres, they have never developed as many diverse forms and designated functions as in European thermal spas, whose management boards made sure they generated an atmosphere of comfort, entertainment and leisure for their guests. European *wandelbahns* as well as buildings designed and used for a similar purpose enriched various regular and occasional activities, whereas during the war, some of them were converted into provisional military hospitals. At least seventy of over one hundred registered covered promenades have been preserved to present day.

KEY WORDS

wandelbahn, *wandelhalle*, kolonada, *colonnade*, *trinkhalle*, *elisenhalle*, galerije, dom zdrojowy, kursalon, Rogaška Slatina, health spas, Classicism, historical styles, leisure

O slatinskem *wandelbahn*

Imeli smo kulturni spomenik *wandelbahn* in ga po nesmiselni odločitvi izgubili. V jedru Zdravilišča Rogaska Slatina je stal od postavitve leta 1843¹ do podrtja v petek popoldne, 30. aprila 1982, ko so se zdraviliški očetje ob podpori vplivnih političnih stricov odločili, da klasicistično zasnovani *wandelbahn*, oziroma po naše pokrito sprehajališče, ni več prime-

ren drugemu sodobno preobraženemu zdraviliškemu jedru, kjer so v šestdesetih letih 20. stoletja postavljali armiranobetonske zgradbe z imeni Terapija, Hotel Donat, Pivnica, Hotel Sava in druge. V nekaj letih je zdravilišče dobilo povsem novo, moderno podobo, ki so se ji morali umakniti omenjeni *wandelbahn*, zdraviliška vrtnarija, mostički in nekatere poti, že leta 1953 pa tudi izvirska mineralna voda Tempel, ki je do gradbenega posega v tla zdraviliškega jedra vrela

Pokrito sprehajališče, wandelbahn, v Zdravilišču Rogaska Slatina v začetku 60. let 20. stoletja. Takrat je zdravilišče dobivalo povsem novo podobo, kjer ni bilo več mesta za wandelbahn iz leta 1843 (vir: arhiv ZVKD Slovenije, območna enota Celje, foto: Roman Fonda, 1963).

¹ Slatinski *wandelbahn* so zgradili v letih 1842 in 1843 (Izvršni odbor, str. 5; Stopar, Umetnostni spomeniki (geslo: Rogaska Slatina), str. 254). Načrte zanj je izdelal inženir Joseph Hessleringer po zgledu antične stoe (npr. znana Attalova stoa v antičnih Atenah). To je bil vse do podrtja za Paviljonom Tempel drugi najpomembnejši klasicistični objekt v Rogški Slatini (glej: Stopar, navedeno delo). Vodji izgradnje *wandelbahna* sta bila gradbenik F. Lobenwin in tesarski mojster Schmid, saj je bila stavba pravzaprav imitacija klesanih ter zidanih kamnitih in opečnih členov. Te so v večjem obsegu nadomestili s spretno obdelanim lesom, ki so ga površinsko armirali s trstičjem in ometali s kakovostno apneno malto, da je objekt dajal vtis čvrste, s kamnom in opeko pozidane stavbe. Zato je bila v konstrukcijskem in likovnem pogledu mojstrovina, saj so ostenje obeh daljših vzdolžnih strani zapirale masivne arkade, medtem ko sta bili obe krajši stranici zastrti s po dvema gladkima stebroma z dorskima kapiteloma, prostor za njimi pa je bil vsaj v začetku 20. stoletja zaprt z zastekljenimi lesenimi vrati. Likovni poudarek prostora je bil rahlo usločen strop, poslikan z geometrijskimi liki (krogi, loki, pravokotniki) in arabeskami, delo slikarja Adelberta Uetza, medtem ko sta bila doprsna kipca Aesculapa (Eskulap) in Higie (Higia) na visokih in rahlo usločenih podstavkih delo kiparja Johanna Meixnerja (glej: Stopar, *Rogaska Slatina*, str. 10–12; Bratušek, *Urbanistični razvoj*, str. 58; Sapač in Lazarini, *Arhitektura 19. stoletja*, str. 310, 600).

na dan v osrednjem Paviljonu Tempel, sicer neposrednem sosedu pokritega sprehajališča.

Danes se je pri nas spomin na *wandelbahn* skoraj povsem izgubil. Poznan je le v nekaterih strokovnih krogih in predvsem med starejšimi Slatinčani, ki se skoraj 70 metrov dolge stavbe, znane po pokritem sprehajališču s klopni in stoli ter ob niz arkad ob zadnji steni postavljenih prodajalnah, še vedno živo spominjajo.

Spominjata se ga tudi nekdanja uradnika velike Občine Šmarje pri Jelšah, ki sta sredi leta 2015 brez pravega razloga zgodbo o zadnjih dneh življenja pokritega sprehajališča pripovedovala svojemu znancu in piscu tega zapisa.² Sogovornik je povedal: »Mi na

² Pisec zapisa je bil v začetku osemdesetih let 20. stoletja že zaposlen na celjskem spomeniškoarstvenem zavodu, ki je takrat (in tudi še danes) skrbel za obnovo in varstvo kulturne dediščine na območju današnje občine Šmarje pri Jelšah in v drugih občinah v porečju reke Savinje.

Notranjost pokritega sprehajališča, wandelbahna, v Zdravilišču Rogaska Slatina je bila zasnovana kot klasicistična zgradba, temelječa na antičnih arhitekturnih prvih. Vodstvo zdravilišča je bilo že v začetku 60. let 20. stoletja prepričano, da takšnih stavb v zdravilišču ne potrebujejo več (vir: arhiv ZVKD Slovenije, območna enota Celje, foto: Roman Fonda, 1963).

občini³ smo zavod⁴ tisti petek⁵ čakali do dveh popoldan.⁶ Ker od zavoda ni bilo glasu, smo izdali odlok⁷ o rušenju vadlpana⁸ XX⁹ je napisal odlok o rušenju.«¹⁰

Spomin na podrtje tega kulturnega spomenika je v Rogški Slatini še vedno živ. Domačini se spominjajo malih prodajal in zdraviliških gostov, ki so tam nakupovali in preživljali prosti čas. Wandelbahn je bil zagotovo tudi pomembno družabno središče zdravilišča, kar je mogoče razbrati iz pripovedi mlajšega

moškega, sicer rednega gosta slatinskega zdravilišča. V začetku poletja 1982 je obiskal celjski spomeniškovarstveni zavod, očitno z namenom, da vodstvu zavoda pove svoj vidik zgodbe o wandelbahnu. Toda ker vodstvenega osebja takrat na zavodu ni bilo, je trem povsem naključno prisotnim zavodovim delavcem¹¹ povedal svojo izkušnjo: »V naši družini in pri nas v Švici ne moremo verjeti, da so v Rogški Slatini podrl vandlban.¹² Prav v vandlbanu je moja teta spoznala svojega sedanjega moža. Zato ima moja teta na vandlban zelo lepe spomine. Veliko napako so storili, da so ga podrli, saj je bil zelo lep. Ko sem bil majhen, sem se tam z otroki pogosto igral.«

V letih 1980, 1981 in 1982 je o prizadevanjih spomeniškovarstvene službe in o odnosu lokalne skupnosti do pokritega sprehajališča občasno poročala Radio televizija Ljubljana, dokaj redno pa predvsem celjski *Novi tednik*. Tam so 1. aprila 1982 objavili pomenljivo novico o sklepu občine, da obnovi propadajoči kulturni spomenik. Pisec s psevdonimom Mali Traven je zapisal: »V Rogški bodo obnavljali. Sprehajališče v Rogški Slatini je že dolgo kamen

³ Mišljeno je vodstvo in uradništvo Občine Šmarje pri Jelšah leta 1982.

⁴ Mišljen je Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Celje.

⁵ Petek, 30. aprila 1982, dan pred prvim majem.

⁶ O razlogih za čakanje do konca delovnega dne tik pred državnim praznikom lahko le domnevamo. Zelo verjetno je šlo za »taktični manever«, saj se je takrat večina prebivalcev že odpravljala na kratke prvomajske počitnice ali bila zaposlena z delom na svoji zemlji ali v gozdu. Verjetnost, da bo neljubih prič podiranja stavbe (zlasti novinarjev) v tistih urah oziroma dneh bistveno manj, je bila dokaj velika. Zato so »podiralci« premišljeno izbrali prav praznične dni, saj so bili očitno prepričani, da bo zainteresirana javnost dogodek spregledala, kar se je dejansko zgodilo. Časopis *Novi tednik* je o dogodku poročal šele čez štirinajst dni.

⁷ Izdala ga je Skupščina Občine Šmarje pri Jelšah.

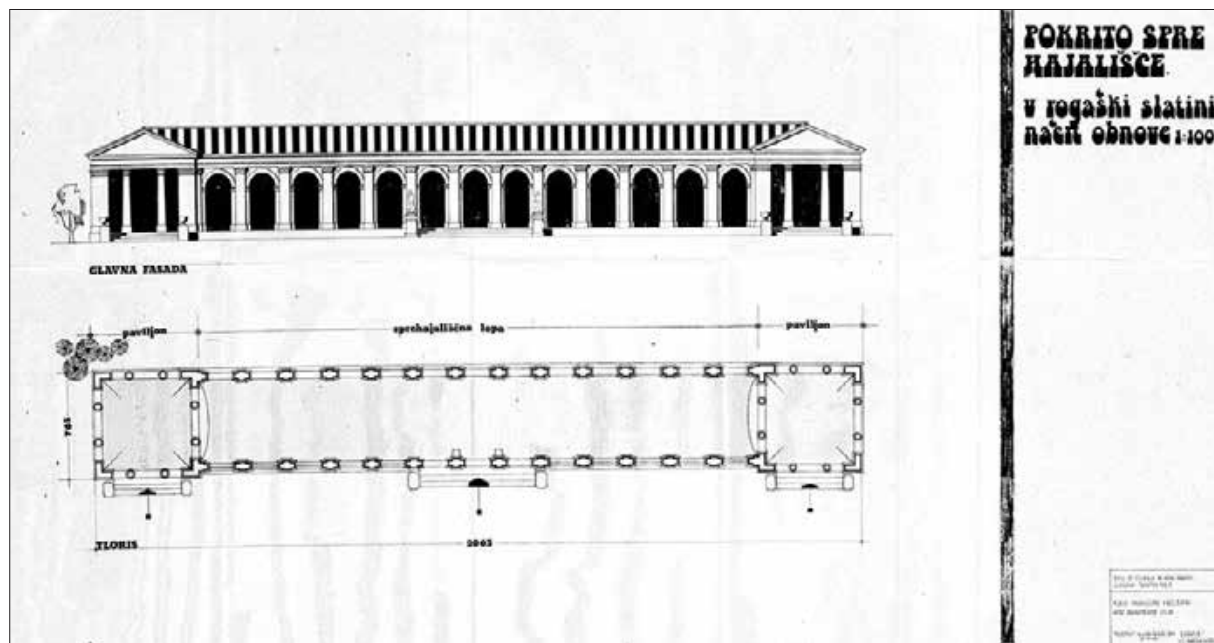
⁸ Izraz *vadlpan* je najpogostejša pogovorna označba Slatinčanov za pokrito sprehajališče (nem. *wandelbahn*), zato je v premem govoru naveden tak zapis, čeprav druge besede niso zabeležene v narečju.

⁹ XX – je resnična oseba, ki je bila vrsto let zaposlena na Občini Šmarje pri Jelšah, po letu 1995 pa na novoustanovljeni Občini Rogaska Slatina.

¹⁰ To ni dobesedni citat izjave, ampak zapis po spominu avtorja tega članka.

¹¹ Poleg zavodove tajnice in gradbene tehnice je bil prisoten tudi avtor tega zapisa.

¹² Govorec zanesljivo ni uporabljal narečnega izraza *vadlpan*, ker ga ni poznal, ampak fonetično izgovorjeno besedo *vandlban*, kakor jo v pogovoru uporablja tudi večina strokovnjakov, čeprav ti v svojih besedilih uporabljajo predvsem besedo pokrito sprehajališče. Podobno rabo poznajo tudi na Hrvaškem za označbo *wandelbahna* v Zdravilišču Lipik in v Opatiji, kjer prav tako uporabljajo označbo *pokriveno setalište*, čeprav na splošno prevladuje zapis *wandelbahn*.

Glavno pročelje in tloris pokritega sprehajališča (wandelbahn) v Rogški Slatini. Načrt rekonstrukcije so leta 1962 izdelali na Zavodu RS za spomeniško varstvo v Ljubljani – projektant ing. arh. Nataša Šumi, direktor ing. Marjan Kolarič (vir: Zgodovinski arhiv Celje, signatura 884/23.3).

spotike tako domačinom kot tudi tujcem. Prav zato so delegati na zadnjem zasedanju občinske skupščine v Šmarju sprejeli sklep, da ga odstranijo. Vendar so se krajanje Rogške Slatine po dolgem razmišljanju odločili drugače. Ovedeli so se spomeniške vrednosti Sprehajališča in tega, da bi jim kdo lahko očital nekulturnost in neosveščenost. Zato so po hitrem postopku sprejeli sklep, da ga bodo obnovili v skladu z vsemi spomeniškim načeli. Prav danes so začeli z obnovitvenimi deli. Pričakujejo, da bo obnova v dveh mesecih končana in da bo Rogška Slatina bogatejša za izjemen zgodovinski spomenik, ki bo urejen v ponos kraju in krajanom, pa tudi širši družbeni skupnosti. MALI TRAVEN.¹³

Poleg prvoaprilske napovedi, ki je z navideznim optimizmom prekrivala vso grenkobo takrat že zapečatenе usode pokritega sprehajališča, je *Novi tednik* objavil še nekaj drugih prispevkov o tej tematiki. Izpostaviti velja predvsem obsežen prispevek v pisnih bralcev z naslovom *Se bomo sprehajališču v Rogški Slatini res odpovedali*, ki sta ga podpisali dve v dogajanje najbolj vpeti društvi, in sicer Izvršni odbor Slovenskega umetnostnozgodovinskega društva in Izvršni odbor Slovenskega konservatorskega društva.¹⁴ Zatem je sledilo še nekaj krajših novinarskih

prispevkov,¹⁵ ki so z deljeno naklonjenostjo poročali o slatinskem *wandelbahnu*. Kot zadnjega velja omeniti članek novinarko Damjane Stamejčič, ki je štirinajst dni po podrtju *wandelbahna* v *Novem tedniku*¹⁶ pravzaprav objavila nekrolog pokritega sprehajališču. In s tem zapisom se je zgodba dokončno umaknila iz tiskanih medijev. Omeniti velja le še odmevno pogovorno oddajo Televizije Ljubljana, ki jo je v zgodnji jeseni 1982 pripravil in vodil takratni novinar kulturne redakcije Janez Lombergar. V razgibanem pogovoru so sogovorniki predstavili pomen podrtega kulturnega spomenika ter prizadevanja za njegovo ohranitev, niso pa razkrili imen neposredno vpletenih, zlasti političnih in strokovnih »stricov iz ozadja«, ki so odločili o podrtju.

O evropskih *wandelbahnih* ter njim po zasnovi in namembnosti sorodnih stavbah

Slatinski *wandelbahn* oziroma *vadlpan*, kakor so ga po svoje poimenovali domačini, ostaja le še v petintridesetletnem spominu nekaterih vpletenih domačinov ter zagovornikov ohranjanja in vzdrževanja naravne in kulturne dediščine. Leta 1982 si je spomeniškovarstvena stroka za njegovo ohranitev prizadevala tudi z ugotovitvami, da so takšni kulturni spomeniki v evropskem zdraviliškem prostoru pravzaprav redkost. Med argumenti za ohranitev slatinskega pokritega sprehajališča so navajali le nekaj ta-

¹³ *Novi tednik*, 1. 4. 1982, str. 8. Notica je bila opremljena še s sliko in sledečim podnapisom: »Na sliki je maketa urejenega Sprehajališča s hotelom Donat v ozadju«. Avtor prvoaprilske »novice« je bil takratni odgovorni konservator Ivan Stopar, ki je avtorstvo piscu tega besedila potrdil v neformalnem pogovoru dan po objavi novice v *Novem tedniku*.

¹⁴ Izvršni odbor, 2. 4. 1981, str. 5.

¹⁵ Božič, Rogška Slatina, str. 15.

¹⁶ Stamejčič, Padec, str. 6.

krat njim poznanih primerov, a žal tudi tako izraženo varstveno merilo redkosti spomenika ni bilo dovolj, da bi prepričali lokalne in občinske razsodnike, da je spomenik treba ohraniti in vzdrževati. V času podrtja spomenika ni nihče navajal podatka, da sta bila na ozemlju takratne Jugoslavije še dve stavbi s podobno namembnostjo, in sicer leta 1884 zgrajeni *wandelbahn* ob Hotelu Kvarner v Opatiji (danes na območju Primorsko-goranske županije), ki je nesrečen konec doživel v požaru leta 1916, in leta 1892 skupaj s *kurhausom* (zdraviliškim domom) zgrajeni *wandelbahn* v termalnem zdravilišču Lipik¹⁷ v hrvaški Slavoniji (danes na območju Požeško-slavonske županije), ki je svoje odmevno zdraviliško življenje končal v državljanski vojni (hrv. v *domovinskem ratu*) leta 1991. Ohranil se je le skrajni levi del stavbe, ki dokazuje, kako tehnično imenitna zgradba je bil lipiški *wandelbahn*.¹⁸

Z *wandelbahni* ter njim po zasnovi in namembnosti sorodnimi stavbami so bila zapolnjena zlasti srednjeevropska termalna zdravilišča, ki so bila prvič omenjena že v času rimskega imperija. Njihov pomen je naraščal od renesanse dalje, zlasti pa ob koncu 18. in v prvi polovici 19. stoletja, ko je najprej plemstvo, nato pa tudi meščanstvo spoznavalo zdravilne lastnosti termalnih in mineralnih vod. Takrat so se gradili zametki današnje zelo razvejane mreže evropskih termalnih zdravilišč, ki se jim je kmalu pridružilo tudi zdravilišče v današnji Rogaški Slatini in si vse do konca 1. svetovne vojne nadelo ime Bad Rohitsch-Sauerbrunn. Z nemškimi Bad (kopališče) so se takrat okitili številni drugi zdraviliški kraji v Evropi, kjer so v neposredni bližini termalnih vrelov gradili razkošne stavbe, palače, vile, oranžerije, paviljone nad vrele mineralne vode in številna pokrita sprehajališča – *wandelbahne*.

V današnjih nemško govorečih državah in pokrajinah, ki so do konca 1. svetovne vojne spadale pod nemško govoreče dežele, je mogoče naštetih vsaj 150

krajev s predpono *Bad*, ki nakazuje, da imajo ti kraji termalne in mineralne vrele ter termalna zdravilišča. In le malo je krajev, kjer se omenjene naravne vrednosti ne izražajo že neposredno iz imena kraja, čeprav je takšnih zdravilišč v Evropi kar nekaj.¹⁹

Podobno, kot smo pri nas nemško poimenovano zdravilišče Bad Rohitsch-Sauerbrunn slovenili v Rogaško Slatino, so tudi na Češkem in Poljskem v svoj jezik preimenovali vsa pomembna termalna zdravilišča, a se je staro nemško ime marsikje ohranilo, verjetno tudi zaradi kontinuitete prepoznavanja zdraviliških krajev.²⁰

V krog skupnih značilnosti in prepoznavnosti evropskih termalnih zdravilišč sodita tudi njihova urbanistična zasnova in sestava stavb, kjer imajo poleg osrednjih zdraviliških stavb in domov (nem. *kurhaus*) pomembno mesto pokrita sprehajališča z več različnimi poimenovanji, kot sta *wandelbahn* in *wandelhalle*, pa tudi *kolonade*, *trinkhalle*, *elisenhalle*, *galerie* in ponekod *dom zdrojowy* in *kursalon*.

S temi imeni se je po dosegljivih virih ponašalo 101 evropsko termalno zdravilišče, kar je po oceni ena petina (!) evropskih zdravilišč, če upoštevamo dosegljive podatke, ki pričajo o tem, da v vzhodnoevropskih termalnih zdraviliščih takšnih stavb niso gradili. Preverjali smo nekatere znane zdraviliške kraje, na primer Trenčianské Teplice na Slovaškem, ter vire v Romuniji in Ukrajini, vendar ni bilo mogoče zaslediti stavb, kot so *wandelbahni* ter njim po zasnovi in namembnosti sorodne stavbe. Zato je navedeno število 101 dokaj blizu dejanskemu številu obravnavanih stavb. Verjetno drži tudi podatek, da je v teh termalnih zdraviliščih danes ohranjenih še 70 takšnih stavb.²¹ Vseh *wandelbahnov* ter njim po zasnovi in namembnosti sorodnih stavb pa je bilo zagotovo še več, saj so imeli v sedemnajstih krajih po dva in v enem²² štiri *wandelbahne*.

¹⁷ Slavonsko mesto Lipik je znano tudi po vzreji konj pasme lipancev. Državna vzrejna kobilarna v Lipiku (*Državna ergela Lipik*) ima bogato preteklost, saj je bila tam kobilarna ustanovljena že leta 1843 in je kmalu zaslovela po vzreji konj pasme lipancev. Status državne kobilarne je dobila leta 1938. Po krizah v sedemdesetih letih 20. stoletja ter po zaplembi konj v državljanski vojni in njihovi ponovni vrnitvi v Lipik državna vzrejna kobilarna ponovno deluje (https://hr.wikipedia.org/wiki/Ergela_Lipik (10. 2. 2017)).

¹⁸ Zdravilišče Lipik že vrsto let sistematično obnavljajo. Večji del zdraviliških stavb ponovno sprejema goste in paciente. Obnovo čakata še osrednja zdraviliška stavba, *kurhaus*, in *wandelbahn* (Hrvatje tudi v besedilih dosledno uporabljajo to nemško ime). Posebnost Zdravilišča Lipik je ohranjanje njegove podobe iz druge polovice 19. in začetka 20. stoletja. Svojo uspešno turistično zgodbo v zdravilišču gradijo na tradiciji in prepoznavnosti avstro-ogrskega arhitekturnega načrtovanja, ki je njegova temeljna značilnost. Tam ni mesta za armiranobetonske arhitekture povojnega socialističnega obdobja, kakršnih je bilo v polnem zamahu deležno Zdravilišče Rogaška Slatina (<http://www.lipik.hr/?vrsta=2&cid=407> (29. 6. 2016)).

¹⁹ Na primer: Ostende (Belgija), Eisenach (Nemčija), Göggingen (Nemčija), Lüneberg (Nemčija), Schieder Schwalenberg (Nemčija), Lipik (Hrvaška), Meran, Merano (Italija) in zagotovo še kateri kraj (glej spletne vire pod navedenimi imeni krajev).

²⁰ Nekaj primerov krajev po abecednem redu: Duszniki-Zdrój/Bad Reinarz (Poljska), Františkovy Lázně/Franzensbad (Češka), Jablonecké Paseky/Bad Schlag (Češka), Jánské Lázně/Johannisbad (Češka), Jaworze/Bad Ernsdorf (Poljska), Jedlina-Zdrój/Bad Charlottenbrunn (Poljska), Karlova Studánka/Bad Kalsbrunn (Češka), Karlovy Vary/Karlsbad (Češka), Kudowa Zdrój/Bad Kudowa (Poljska), Lázně Fort/Forstbad (Češka), Lázně Libverda/Bad Liedworda (Češka), Mariánské Lázně/Marienbad (Češka), Polanica Zdrój/Bad Altheide (Poljska), Szczawno-Zdrój/Bad Salzbrunn (Poljska), Świeradów Zdrój/Bad Flinsberg (Poljska), Teplice, Teplice-Šanov/Teplitz Schönau (Češka) idr. (glej spletne vire pod navedenimi imeni krajev).

²¹ To število bistveno presega ocene konservatorjev izpred petintridesetih let, da ima Evropa samo peščico takšnih stavb. Zato na novo evidentirane stavbe odpirajo nove raziskovalne priložnosti in izzive, še posebej med študenti humanistike in družboslovja.

²² V češkem zdraviliškem mestu Teplice (nem. *Teplitz Schönau*) v Usteškem okraju so zapovrstjo in s krajšimi ali daljšimi pre-

Tabela 1: Število wandelbahnov ter njim po zasnovi in namembnosti sorodnih stavb v termalnih zdraviliščih evropskih držav

Z. št.	Država	Zdravilišča z WDB ²³	Vsi WDB ²⁴	Kraj z 2 WDB	Kraji s 4 WDB	Ohranjeni WDB ²⁵
1	Avstrija	9	9	1		5
2	Belgija	2	2			2
3	Češka	12	16	2	1	10
4	Nemčija	65	80	14		45
5	Hrvaška	2	2			1
6	Italija	2	2			1
7	Poljska	7	8	1		5
8	Romunija	1	1			1
9	Slovenija	1	1			
	SKUPAJ	101	122	17	1	70

Iz tabele je razvidno, da popolna »varnost« *wandelbahnom* z izjemo Belgije ni bila zagotovljena nikjer. Razlogov za takšno stanje je verjetno več. Eden je zagotovo dotrajanost stavbe, drugi omejena uporabnost skozi vse leto, kar še posebej velja za pokrite in s strani odprte stavbe, tretji pa utesnjenost in omejena prilagodljivost novim funkcionalnim izzivom, ki so jih na primer prinašali številni novi in preurejeni *wandelbahni* ter njim po zasnovi in namembnosti sorodne stavbe. V začetku 20. stoletja se je namreč izrazito povečala potreba po polifunkcionalnosti takšnih stavb, ki so vse bolj postajale središče priložnega, družabnega, zabavišnega, tržnega, poslovnega, kulturnega in izobraževalnega življenja vse večjega števila evropskih termalnih zdravilišč. Zato so bile interne (sama velikost stavbe) in eksterne (razpoložljiv zunanji prostor v povezavi z drugimi objekti) prostorske omejitve tisti ključni dejavnik, zaradi katerega so se v posameznem zdravilišču odločili za adaptacije, nadomestno gradnjo ali popolno odstranitev z morebitnim drugačnim nadomestkom.²⁶

sledki zgradili štiri *wandelbahne*. Prvi je v zdravilišču stal med letoma 1822 in 1880 (domnevno), drugi med letoma 1880 in 1920 (domnevno) in tretji med letoma 1890 in 1960 (domnevno). Četrtega z imenom Lazenska kolonada so zgradili med letoma 1977 in 1986 po načrtih arhitekta Otakarja Binarja (soavtorja Michael Brix in Martin Rajniš) in je danes ena od dominantnih stavb zdraviliškega jedra (glej spletni vir: <http://teplice-teplitz.net/stavby/karta/nazev/42-kolonada-u-domu-kultury> (3. 4. 2017)).

²³ WDB = *wandelbahn*, značilno ime (poleg drugih navedenih) za evropska pokrita sprehajališča.

²⁴ Posamezna evropska zdravilišča so lahko imela na istih lokacijah zapovrstjo več pokritih sprehajališč (*wandelbahnov*). Le redka so imela (še imajo) na različnih lokacijah sočasno več različno zasnovanih tovrstnih stavb (npr. Karlovy Vary imajo najmanj štiri: *tržni kolonada* (1882–1883), *sprudel kolonada* (prva stavba v letih okrog 1840–1975, druga na istem mestu 1975 (novo ime *Hot Spring Colonnade*), še stoji), *mlýnská kolonada* (zgrajen 1871–1881, še stoji; nem. *mühlbrunnkolonnade*) in *Sadová kolonada* (1881, še stoji; nem. *wandelgang*)).

²⁵ Po naši evidenci ohranjeni v letu 2017.

²⁶ Nekateri viri potrjujejo, da je nastalo nekaj načrtov za gradnjo obravnavanih zdraviliških stavb, ki jih niso zgradili. Takšen je na primer načrt zagrebskega arhitekta Vjekoslava Heinzela (1871–1934), ki je leta 1893 diplomiral iz arhitekture v nemškem Stuttgartu. Leta 1892 je v slogu visoke renesanse

Po dosegljivih virih je malo primerov, ko bi se obravnavanim stavbam odrekli tako zlahka, kot so se *wandelbahnu* v Rogaški Slatini. Sodeč po nadomestnih dosežkih je slatinskemu podiranju najbližja odstranitev *wandelbahna* v avstrijskem termalnem zdravilišču Bad Gastein, kjer je dominantno stavbo v središču zdraviliškega mesta nadomestil betonski objekt, značilen za povojne gradbene dosežke jugoslovanskega in vzhodnoevropskega gradbeniškega okolja. Toda *wandelbahne* so podirali tudi drugod, na primer v nemškem zdravilišču Bad Ems, kjer so se odrekli okrog 100 m dolgemu objektu ter ga nadomestili s parkom in zelenico. Iz težko opravičljivih razlogov je padel tudi edini v trikotniku zasnovani *wandelhalle* v nemškem zdravilišču Bad Rothenfelde, ki je stal tik ob danes še delujoči solovarski kledi (nem. *das Gradierwerk*). Tudi *wandelbahn* v italijanskem zdravilišču Arco Trentino se je moral umakniti nepotrebnim preureditvam mestnega prostora. Razežni in večinoma iz litega železa zgrajeni *wandelbahn* oziroma *trinkhalle* v nemškem Bad Wildbadu se je moral že v začetku 1. svetovne vojne umakniti drugi stavbi, nadomestni *trinkhalle* pa so zgradili šele po 2. svetovni vojni. V čeških Karlovih Varih so se leta 1975 odrekli za mesto prepoznavni *Sprudel kolonadi* iz srede 19. stoletja in jo nadomestili z moderno stekleno-betonsko stavbo *Hot Spring Colonnade* (*Sprudel*), ki na svojo veličastno predhodnico spominja le po imenu. Naj bo dovolj naštevanja takih in podobnih nesmiselnih posegov, ki so termalna zdravilišča praviloma osiromašili, novi nadomestni objekti pa so sicer prinesli nekaj udobja, toda prepoznavnost kraja je bila, podobno kot v Rogaški Slatini, okrnjena.

Večina *wandelbahnov* ter njim po zasnovi in namembnosti sorodnih stavb je bila namenjena sprehajanju. Vendar pravzaprav ni šlo za prava sprehajališča, saj je bilo prostora malo in le peščica tovrstnih stavb se lahko pohvali z dolžino 100 m (npr. stari

izdelal (v okviru študijskih obveznosti?) osnutek arhitekturnega načrta za postavitev *trinkhalla* z *wandelbahnom*, ki pa nista bila nikoli realizirana (spletni vir: <http://athena.muo.hr/?object=detail&id=62480> (3. 4. 2017); <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=57> (3. 4. 2017)).

V češkem termalnem zdravilišču Karlovy Vary stoji razsežna Mlýnska kolonáda (češ. Mlýnská Kolonáda, nem. Mühlenskolonnade), zgrajena med letoma 1871 in 1881 po načrtih arhitekta Josefa Zítka (1832–1909). Stavba je tudi danes priljubljeno sprehajališče in ena od mestnih znamenitosti (foto: Mojca Bele, 8. 8. 2010).

wandelbahn v mestu Bad Ems) ali celo več (npr. več kot 380 m dolgo sprehajališče iz dveh delov z imenom *Royal Galleries* v belgijskem zdraviliškem mestu Ostende, tudi Ostend).²⁷ Drugi so merili okrog 80 m, večinoma pa med 60 in 70 m. Toda kljub temu gre za velike in predvsem podolgovate stavbe, ki so poleg središčnih zdraviliških objektov (več imen: *zdraviliški dom*,²⁸ *kurhaus*, *dom zdrojowy* idr.) osrednje večnamenske stavbe vseh obravnavanih evropskih zdravilišč. Pri večini obravnavanih stavb je bilo sprehajanje omejeno, saj so bili prostori zapolnjeni z drugimi storitvami in dejavnostmi. Lažje kot sprehajanje je bilo razkazovanje – bodisi zaradi privlačnega videza ali oblačenja po zadnji modi. Tudi zato so bili *wandelbahni* in sorodne stavbe opremljeni s klopmi in mizami, manjšimi gostinskimi lokali in prodajalnami s spominki, drobno galanterijo, prepoznavnimi izdelki okoliških obrtnikov in značilnimi industrijskimi izdelki npr. iz stekla in drugo. *Wandelbahni* so se ponekod navezovali na bližnje točilnice mineralne vode ali so kot *trinkhalle* to dejavnost vsebovali tudi sami. V ta namen so v nekaterih zdraviliščih ob določenih urah prirejali množična pitja mineralne vode, kot npr. v Karlovih Varih ob znani zdraviliški stavbi

z imenom *Mlýnská kolonáda* oziroma nemško *Mühlbrunnen*.²⁹

Wandelbahni in podobne stavbe so namenjene prirejanju stalnih in občasnih likovnih razstav, kar je že desetletja ustaljena praksa v italijanskem Meranu³⁰ in nemškem Baden Badnu,³¹ kjer tamkajšnji *wandelbahn* oziroma *trinkhalle* krasi več na zadnje ostenje naslikanih fresk. Zelo priljubljene in pogoste so razstave umetniških del na panojih in podstavkih, kar na primer prirejajo v stavbi z imenom *trinkhalle* v avstrijskem mestu Bad Ischl ali v velikem pokitem sprehajališču *Royal Galleries* v belgijskem Ostendju.

Zdraviliške goste so privabljale zlasti male prodajalne drobne galanterije, spominkov, razglednic in drugih za obiskovalce vabljivih izdelkov. Večinoma so bile prodajalne v podobi manjših zastekljenih niš z vrati, tako da je prostor obsegal kvečjemu poenostavljene stenske police in prodajni pult. Takšne in podobne prodajalne so bile značilne za *wandelbahne* v Rogiški Slatini, hrvaškem Lipiku in v poljskem zdraviliškem kraju Świeradów Źródł (nem. Bad Flinsberg),³² kjer imajo v zadnjo steno lesenega *wan-*

²⁷ Glej <https://de.wikipedia.org/wiki/Ostende> (13. 3. 2017) in druge.

²⁸ V Rogiški Slatini so pred leti Zdraviliški dom preimenovali v Grand hotel Rogiška. Gre za sporno ime, ki je v Rogiški Slatini splošna praksa, saj je iz svojilnih pridevnikov neustrezno (celo neokusno) tvoriti imena krajev, npr. iz Murske Sobote krajše poimenovanje samo Murska in iz Škofje Loke samo Škofja (sic!).

²⁹ Glej spletni vir: Karlovy Vary, *Mlýnská kolonáda*, *Mühlbrunnen*, https://cs.wikipedia.org/wiki/Mlýnská_kolonáda (2. 2. 2017) in druge.

³⁰ Glej spletni vir: Merano, Meran, *wandelbahn*, *wandelhalle*, <https://www.merano-suedtirol.it/de/meran/betrieb/wandelhalle-5506/> (18. 2. 2017) in druge.

³¹ Glej spletni vir: Baden Baden, *trinkhalle*, https://de.wikipedia.org/wiki/Trinkhalle_Baden-Baden (3. 12. 2016) in druge.

³² Glej spletni vir: Świeradów Źródł, *wandelhalle*, <http://swieradowzdroj.pl/de/2260-swieradowzdroj-wandelhalle> (12. 2. 2017) in druge.

V češkem termalnem zdravilišču Mariánské Lázně (nem. Marienbad) stoji tlorsno nekoliko usločen wandelbahn, zgrajen med letoma 1888 in 1889, ki so ga že ob koncu 19. stoletja preimenovali v novo kolonado (nem. Neue Colonnade, Kreuzbrunnen-Kolonnade; danes češ. Kolonáda Maxima Gorkého). Čelna stran z arkadami je odprta, medtem ko je zadnja zapolnjena z več prodajalnami, ki v letnih mesecih prodajalno mesto razširijo tudi na sprehajališče (spletni vir: Mariánské Lázně, wandelbahn, kolnade; fotografirano 10. 9. 2004).

Poljsko termalno zdravilišče Świeradów Zdrój (nem. Bad Flinsberg) v Spodnji Šleziji ima povsem leseni wandelhalle (Poljaki so ga preimenovali v Dom zdrojowy) iz okrog leta 1890. Po zasnovi in gradivu je zelo podoben wandelhallu iz leta 1893 v drugem spodnješlezijem zdravilišču Szczawno-Zdrój (nem. Bad Salzbrunn), ki z vhodne strani ni zastekljen (spletni vir: Świeradów Zdrój, wandelhalle).

delhalla vgrajenih več manjših prodajaln. Podobno razporeditev poznajo v drugem znanem poljskem zdravilišču Duszniki-Zdrój (nem. Bad Reinerz),³³ kjer je imel prvotno s sprednje strani odprti *wandelbahn* (pozneje tudi tam zastekljen in preimeno- van v *wandelhalle*) več enako zasnovanih prodajaln. Podobno zasnovane stavbe so gradili zlasti v nemških zdraviliščih, na primer v nemškem mestu Bad Rothenfelde,³⁴ kjer je imel trikotno zasnovani *wandelhalle* (okrog 1840–okrog 1940) na vseh treh trak- tih vrsto malih prodajaln.

Po 2. svetovni vojni v *wandelbahnih* prirejajo krajevne in mednarodne šahovske turnirje. Ob koncu oktobra v nemškem termalnem zdravilišču Bad Wiessee poteka šahovski turnir,³⁵ kjer se v tamkaj- šnjem *wandelhallu* zbere več kot 360 šahistov. Šahisti tekmujejo tudi v avstrijskem zdravilišču Bad Ischl,³⁶ kjer se v nekaj manjšem *trinkhallu* gnete do 200 šahistov ter pol toliko spremljevalcev in vodstvo turnirja. Podobno potekajo tudi tekmovanja v biljardu. V nemškem zdraviliškem kraju Bad Wildungen³⁷ v deželi Hessen prirejajo velike turnirje na enajstih ali dvanajstih biljardnih mizah. Na eni ožji strani razse- žnega *wandelhalla* sedijo sodniki, na nasprotni strani z galerijo pa gledalci.

Zelo priljubljene zdraviliške prireditve so igranje zgodovine z nastopajočimi igralci in statisti v obla- čilni podobi nekdanjih zdraviliških gostov iz druge polovice 19. in začetka 20. stoletja. Nastopajoči se preoblečejo v starodavne kostume in uprizarjajo iz- seke iz zdraviliškega življenja prav pred *wandelbahni* ter njim po zasnovi in namembnosti sorodnimi stav- bami. Takšne izseke iz preteklega življenja zdravilišč uprizarjajo v bavarskem termalnem zdravilišču Bad Steben,³⁸ zelo odmevne pa so bile predstave ljubitelj- skih gledališčnikov v hrvaškem zdravilišču Lipik,³⁹ kjer so že v osemdesetih letih 20. stoletja uprizarjali izseke iz življenja plemkinje Jelke, ki je tam nekje pri znameniti kamniti Jelkini klopi (hrv. *Jelkini klupi*),⁴⁰ tik pred stavbo z imenom Mramorne kupke (slov.

V češkem zdraviliškem mestu Teplice (nem. Teplitz Schönau), v Usteškem okraju, so zapovrstjo zgradili štiri pokrita sprehajališča. Prva tri so imenovali wandelbahn in danes ne stojijo več, četrto (zgrajeno med letoma 1977 in 1986) z imenom Lazenska kolonada pa je nastalo po načrtih arhitekta Otakarja Binarja in je danes ponos zdraviliškega središča (spletni vir: Teplice, Lazenska kolonada).

marmornata kopel), izgubila svoj dragoceni prstan, ki ga iščejo še danes.

Med številnimi programskimi vsebinami in dejavnostmi v *wandelbahnih* velja omeniti še dve za- nimivosti iz njihove zgodovine. Nekatero tovrstno stavbo so zlasti med prvo svetovno vojno preuredili v začasne vojaške bolnišnice. Takšno novo vsebino je na primer prevzela *Galerija Leopolda II.*⁴¹ v belgijskem zdraviliškem mestu Spa v Valoniji, kjer so pretežno železno sprehajališče zastrli s platnom in preuredili v velikansko bolnišnico za več deset ranjencev. V Rogaški Slatini pa je med prvo svetovno vojno vojaška bolnišnica postal osrednji Zdraviliški dom, saj razmeroma nizek in zelo dolg *wandelbahn* za kaj takega očitno ni bil najbolj primeren.

Zadnja dejavnost, ki jo velja izpostaviti iz bogate palete dejavnosti *wandelbahnov* ter njim po zasnovi in namembnosti sorodnih stavb, je hramba eksotičnih okrasnih rastlin. Zaradi tople mineralne vode je bilo mogoče predvsem v zaprtih stavbah vzgajati zahtevne rastline, kot so pomaranče in limone. Zato se je nekaterih zaprtih oziroma predvsem zastekljenih *wandelbahnov* prijelo ime oranžerija (nem. *die Orangerie*), saj so tam rastline izvrstno uspevale. Med najbolj znane oranžerije sodi *wandelhalle* v termalnem zdravilišču Bad Homburg⁴² v nemški zvezni deželi Hessen, kjer je povsem zaprta in zastekljena stavba obenem oranžerija. Sicer pa so v evropskih termalnih zdraviliščih tropske rastline krasile tudi skupne prostore nekaterih drugih stavb, a največ rastlin je še danes hranjenih v *wandelbahnih* ter njim po zasnovi in namembnosti sorodnih stavbah.

³³ Glej spletni vir: Duszniki-Zdrój, Bad Reinerz, <https://en.wikipedia.org/wiki/Duszniki-Zdr%C3%B3j> (11. 6. 2016) in druge.

³⁴ Glej spletni vir: Bad Rothenfelde, https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_Rothenfelde (20. 7. 2016); Bad Rothenfelde, *wandelhalle*, <http://www.historische-schaufenster.de/index.php/Schaufenster/wandelhalle.html> (13. 3. 2017) in druge.

³⁵ Glej spletni vir: Bad Wiessee, *wandelhalle*, <http://www.wandelhalle.info/events-in-der-wandelhalle/> (11. 1. 2017) in druge.

³⁶ Glej spletni vir: Bad Ischl, https://en.wikipedia.org/wiki/Bad_Ischl (22. 9. 2016) in druge.

³⁷ Glej spletni vir: Bad Wildungen, https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_Wildungen (11. 6. 2016) in druge.

³⁸ Glej spletni vir: Bad Steben, https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_Steben (10. 12. 2016) in druge.

³⁹ Glej spletne vire: Lipik, povijest lječilišta, <http://www.bolnica-lipik.hr/?vrsta=3&id=37> (22. 5. 2016) in druge.

⁴⁰ Glej spletni vir: Lipik, Jelkina klupa, <http://hotspots.net.hr/2016/09/lipik-ljepotan-zapadne-slavonije-i-njegove-top-lokacije/> (13. 3. 2017) in druge.

⁴¹ Glej spletni vir: Spa, Galerie Leopold II., https://fr.wikipedia.org/wiki/Galerie_L%C3%A9opold_II (13. 3. 2017) in druge.

⁴² Glej spletni vir: Bad Homburg, oranžerija, <http://www.huber-partyservice.de/orangerie.html> (21. 7. 2016) in druge.

Tabela 2: Seznam termalnozdraviliških krajev v Evropi in njihovih stavb z imeni *wandelbahn*, *wandelhalle*, *kolonada* ...⁴³

Z. št.	Ime zdravilišča	Država	Dežela	Začetek gradnje	Leto zadnje omembe	Ime
1	Arco Trentino	Italija	Trento, Trentino	1859 f	1920 f	WDB
2	Bad Aibling	Nemčija	Bavarska	1890 f	1918 f	WDH
3	Bad Bergzabern	Nemčija	Porenje Pfalško	1930 f	1980 f	WDH
4	Bad Bertrich	Nemčija	Porenje Pfalško	1880 f 1927–28	1920 f ŠE STOJI	WDB WDH
5	Bad Bocklet	Nemčija	Bavarska	1930 f	ŠE STOJI	WDH
6	Bad Boll	Nemčija	Baden-Württemberg	1823	ŠE STOJI	WDH
7	Bad Brückenau	Nemčija	Bavarska	1890 f	ŠE STOJI	WDB, WDH
8	Bad Cannstatt	Nemčija	Baden-Württemberg	1880 f	ŠE STOJI	WDH
9	Bad Driburg	Nemčija	Severno Porenje Vestfalsko	1860 f	ŠE STOJI	WDH
10	Bad Dürkheim	Nemčija	Porenje Pfalško	1925 f	1970 f	WDH
11	Bad Eilsen	Nemčija	Spodnje Saško	1890 f 1918	1920 ŠE STOJI	WDH WDH
12	Bad Elster	Nemčija	Saška	1860 f, 1928 f	1925 f ŠE STOJI	WDB WDH
13	Bad Ems	Nemčija	Porenje Pfalško	1890 f 1849 f	1925 f ŠE STOJI	WDB Kolonade
14	Bad Gandersheim	Nemčija	Spodnje Saško	1925 f	ŠE STOJI	WDH
15	Bad Gastein	Avstrija	Salzburg	1850 f	1980 f	WDB
16	Bad Gleichenberg	Avstrija	Štajerska	1890 f 1950	1940 f ŠE STOJI	WDB WDB
17	Bad Hall	Avstrija	Zgornja Avstrija	1873; 1928–1930; 1963–1980	ŠE STOJI	trinkhalle, redko wandelhalle
18	Bad Harzburg	Nemčija	Spodnje Saško	1897–1898	ŠE STOJI	WDB, Trinkhalle
19	Bad Heilbrunn	Nemčija	Bavarska	1930 f	2012	WDH
20	Bad Hersfeld	Nemčija	Hessen	1900 f	ŠE STOJI	WDH
21	Bad Homburg	Nemčija	Hessen	1850 f	ŠE STOJI	WDH, Orangerie
22	Bad Imnau	Nemčija	Baden-Württemberg	1890 f	ŠE STOJI	Kursalon
23	Bad Ischl	Avstrija	Zgornja Avstrija	1829–1831	ŠE STOJI	Trinkhalle
24	Bad Kissingen	Nemčija	Bavarska	1880 f 1890 f	1920 f ŠE STOJI	WDB WDH
25	Bad Kohlgrub	Nemčija	Bavarska	1935 f	ŠE STOJI	WDH
26	Bad König	Nemčija	Hessen	1960 f	ŠE STOJI	WDH
27	Bad Königshofen	Nemčija	Bavarska	1930 f	ŠE STOJI	WDH
28	Bad Kreuzen	Avstrija	Zgornja Avstrija,	1880 f	1916 f	WDB
29	Bad Kreuznach	Nemčija	Porenje Pfalško	1870 f	1920 f	WDB, WDH, Kolonade
30	Bad Liebenstein	Nemčija	Turingija	1912	ŠE STOJI	WDH
31	Bad Lippspringe	Nemčija	Severno Porenje Vestfalija	1890 f	1920 f	WDB, Trinkhalle *
32	Bad Meinberg	Nemčija	Severno Porenje Vestfalija	1890 f 1935 f	1920 f ŠE STOJI	WDB WDH
33	Bad Mergentheim	Nemčija	Baden-Württemberg	1935	ŠE STOJI	WDH
34	Bad Münster	Nemčija	Porenje Pfalško	1880 f	1920 f	WDB
35	Bad Nauheim	Nemčija	Hessen	1880 f 1850 f	1920 f ŠE STOJI	WDB WDH
36	Bad Nenndorf	Nemčija	Spodnje Saško	1970 f	ŠE STOJI	WDH
37	Bad Neuenahr	Nemčija	Porenje Pfalško	1880 f	1918 f	WDB, WDH

⁴³ Z zvezdico (*) so označena imena, ki jih ni bilo mogoče preveriti v več različnih virih; s črko f so označene ocenjene (približne) letnice nastanka ali podrtja določenega objekta. WDB označuje prvotno (*wandelbahn*) ime stavbe (ki ne stoji več); WDH označuje novo (*wandelhalle*) ime stavbe (ki še stoji).

Z. št.	Ime zdravilišča	Država	Dežela	Začetek gradnje	Leto zadnje omembe	Ime
38	Bad Oeynhausien	Nemčija	Severno Porenje Vestfalija	1880 fl 1926	1918 fl ŠE STOJI	WDB WDB, WDH
39	Bad Orb	Nemčija	Hessen	1880 fl	1920 fl	WDB, WDH
40	Bad Pyrmont	Nemčija	Spodnje Saško	1823–1824	ŠE STOJI	WDH
41	Bad Radkersburg	Avstrija	Štajerska	1925 fl	ŠE STOJI	WDH
42	Bad Rehburg	Nemčija	Spodnje Saško	1843–1844	ŠE STOJI	WDH
43	Bad Reichenhall	Nemčija	Bavarska	1870 fl 1925 fl	1920 fl ŠE STOJI	WDB WDH, Koncertrotunde
44	Bad Reinhardshausen	Nemčija	Hessen	1925 fl	1981 fl	WDH
45	Bad Rothenfelde	Nemčija	Spodnje Saško	1840 fl 1890 fl	1885 fl 1940 fl	WDH WDH
46	Bad Salzdetfurth	Nemčija	Spodnje Saško	1920 fl	1973 fl	WDH
47	Bad Salzhausen	Nemčija	Hessen	1880 fl	ŠE STOJI	WDH
48	Bad Salzschlirf	Nemčija	Hessen	1860 fl	ŠE STOJI	WDB, WDH
49	Bad Salzungen	Nemčija	Severno Porenje Vestfalija	1840 fl 1936 fl	1935 fl ŠE STOJI	WDH WDH
50	Bad Salzungen	Nemčija	Turingija	1890 fl	ŠE STOJI	WDH
51	Bad Schallerbach	Avstrija	Zgornja Avstrija	1935 fl	ŠE STOJI	WDH
52	Bad Steben	Nemčija	Bavarska	1837 1910	1910 ŠE STOJI	WDH WDH
53	Bad Sulza	Nemčija	Turingija	1890 fl	ŠE STOJI	WDH
54	Bad Tatzmannsdorf	Avstrija	Gradiščansko	1880 fl	1941 fl	WDB *
55	Bad Teinach Zavelstein	Nemčija	Baden-Württemberg	1925 fl	ŠE STOJI	WDH
56	Bad Tölz, Bad Toelz	Nemčija	Bavarska	1880 fl 1930 fl	1918 fl ŠE STOJI	WDB WDH
57	Bad Wiesse	Nemčija	Bavarska	1930 fl	ŠE STOJI	WDH
58	Bad Wildbad	Nemčija	Baden-Württemberg	1878–1879 1934	1959 ŠE STOJI	WDB Trinkhalle
59	Bad Wildungen	Nemčija	Hessen	1880 fl	ŠE STOJI	WDH
60	Bad Windsheim	Nemčija	Bavarska	1925 fl	ŠE STOJI	WDH
61	Bad Wörishofen	Nemčija	Bavarska	1880 fl	1920 fl	WDB
62	Bad Zwischenahn	Nemčija	Spodnje Saško	1970 fl	ŠE STOJI	WDH
63	Baden Baden	Nemčija	Baden-Württemberg	1839–1842	ŠE STOJI	WDH, Trinkhalle
64	Badenweiler	Nemčija	Baden-Württemberg	1850 1890 fl	1890 fl ŠE STOJI	WDB WDB
65	Böblingen	Nemčija	Baden-Württemberg	1970 fl	ŠE STOJI	WDH
66	Borkum	Nemčija	Spodnje Saško	Objekta ni	Objekta ni	WDB (samo sprebajalna pot)
67	Buziaş	Romunija	Banat	1875	ŠE STOJI	kolonada
68	Dresden, Garnison Lazareth	Nemčija	Saška	1890 fl	1919 fl	WDB
69	Duszniki-Zdrój Bad Reinarz	Poljska	Spodnja Šlezija	1850 fl	ŠE STOJI	WSB, WDH
70	Eisenach	Nemčija	Turingija	1909	ŠE STOJI	WDH
71	Františkovy Lázně, Franzensbad	Češka	Karlovarski okraj	1883	ŠE STOJI	WDB *, WDH *
72	Göggingen	Nemčija	Baden-Württemberg	1860 fl	1920 fl	WDB
73	Jablonecké Paseky, Bad Schlag	Češka	Lidereški okraj	Ni znanih virov	Ni znanih virov	WDB?
74	Janske Lázně, Johannisbad	Češka	Královéhradecký okraj	1893	ŠE STOJI	WDB, Kolonade
75	Jaworze, Bad Ernsdorf	Poljska	Spodnja Šlezija	1880 fl	1910 fl	WDB
76	Jedlina-Zdrój, Bad Charlottenbrunn	Poljska	Spodnja Šlezija	1890 fl	1920 fl	WDB ali WDH

Z. št.	Ime zdravilišča	Država	Dežela	Začetek gradnje	Leto zadnje omembe	Ime
77	Karlova Studánka, Bad Karlsbrunn	Češka	Moravsko-šlezjski okraj	1880 f	ŠE STOJI	
78	Karlovy Vary, Karlsbad	Češka	Karlovarski okraj	1871–1881	ŠE STOJI	(<i>Mlýnská</i>) Kolonáda
79	Karlovy Vary, Karlsbad	Češka	Karlovarski okraj	1881	ŠE STOJI	WDG
80	Karlovy Vary, Karlsbad	Češka	Karlovarski okraj	1840 f 1975	1975 ŠE STOJI	(<i>Sprudel</i>) Kolonade (<i>Hot Spring</i>) Colonnade
81	Karlovy Vary, Karlsbad	Češka	Karlovarski okraj	1882–1883	ŠE STOJI	Kolonada, Trška kolonada
82	Karlsbad	Nemčija	Baden-Württemberg	1897 f	1917 f	WDB?
83	Kudowa-Zdrój, Bad Kudowa	Poljska	Spodnja Šlezija	1850 1880 f	1920 f ŠE STOJI	WDB WDH
84	Lázně Fořt Forstbad	Češka	Královéhradecký okraj	1890 f	1925 f	WDB
85	Lázně Libverda, Bad Lidwerda	Češka	Lidereški okraj	1880 f	ŠE STOJI	WDB, Kolonada
86	Lipik	Hrvaška	Požeško-slavonska županija	1892	1991 – del	WDB
87	Lüneburg	Nemčija	Spodnje Saško	1890 f	1945 f (1964?)	WDH
88	Mariánské Lázně Marienbad	Češka	Karlovarski okraj	1888–1889	ŠE STOJI	WDB, Kolonada
89	Merano, Meran	Italija	Trento, Trentino	1891	ŠE STOJI	WDB
90	Oostende, Ostend	Belgija	Ostend	1902–1906	ŠE STOJI	(<i>Royal</i>) galerie
91	Opatija	Hrvaška	Istra	1884	1916 f	WDB
92	Polanica Zdrój, Bad Altheide	Poljska	Spodnja Šlezija	1850 f	ŠE STOJI	WDH
93	Rogaška Slatina	Slovenija	Štajerska	1843	1982	WDB
94	Schieder Schwalenberg	Nemčija	Severno Porenje Vestfalija	1930 f	1965 f	WDH
95	Schlangenbad	Nemčija	Hessen	1890 f	1925 f	WDH
96	Spa	Belgija	Valonija	1878	ŠE STOJI	Galerie (<i>Leopold II.</i>)
97	Szczawno-Zdrój, Bad Salzbrunn	Poljska	Spodnja Šlezija	1893	ŠE STOJI	WDB, Elisenhalle, Kurpromenade
98	Świeradów-Zdrój, Bad Flinsberg	Poljska	Spodnja Šlezija	1890 f	ŠE STOJI	WDH
99	Teplíce, Teplíce-Šanov, Teplitz Schönau	Češka	Usteški okraj	1822 f 1880 f 1890 f	1880 f 1920 f 1960 f	WDB WDB WDB
100	Tobelbad, Hazel-Tobelbad	Avstrija	Štajerska	1880 f	1915 f	WDB
101	Wiesbaden	Nemčija	Hessen	1840	ŠE STOJI	WDH

Slovar strokovnih izrazov

Elisenhalle – deloma odprto ali povsem zaprto pokrito sprehajališče, ponekod tudi sopomenka za *kurpromenade*

Galerie – galerija, pokrita in z vseh strani odprta ali deloma zaprta stavba v podobi (velikega) sprehajališča

Kolonade(-a) – kolonada, pokrito sprehajališče, ki je lahko delno ali povsem zaprto ter zastekljeno

Koncertrotunde – zaprta stavba okroglega tlorisa z možnimi prizidanimi trakti na eni ali dveh straneh

Kurpromenade – zdraviliška promenada, ponekod tudi v pomenu pokritega sprehajališča

Kursalon – povsem zaprta dvorana izrazito podolgovatega tlorisa, podobna nekaterim stavbam, kot so *wandelhalle*, *trinkhalle* in *kolonade*

Orangerie – oranžerija, stavba za prezimovanje pomarančevcev in drugih občutljivih tropskih rastlin, ponekod podobno zasnovana kot *wandelhalle*

Trinkhalle – pivnica za mineralno vodo, v obravnavanih primerih podobno zasnovana stavba kot *wandelbahn* ali *wandelhalle*; prireditveni prostor

WDB (Wandelbahn) – pokrito sprehajališče, ponekod s strani povsem odprto ali vsaj deloma zaprto (prodajalne); prireditveni prostor

WDH (Wandelhalle) – pokrito sprehajališče, ponekod s strani deloma odprto ali povsem zaprto; prireditveni prostor

LITERATURA

- Božič, Milan: Bo letos padla ta rogaška posebnost? *Novi tednik*, št. 10, 12. 3. 1981, str. 21.
- Božič, Milan: Rogaška Slatina. Še nič novega. *Novi tednik*, št. 29, 23. 7. 1981, str. 15.
- Bratuša, Tina: *Urbanistični razvoj Rogaške Slatine* (diplomsko delo). Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za umetnostno zgodovino, Maribor, 2014.
- Izvršni odbor Slovenskega umetnostnozgodovinskega društva, Izvršni odbor Slovenskega konservatorskega društva (brez navedbe avtorja). Odmevi. Pokrito sprehajališče. Se bodo sprehajališču v Rogaški Slatini res odpovedali. *Novi tednik*, št. 13, 2. 4. 1981, str. 5.
- Lazarini, Franci: Ne poznam države, kjer bi se do ključnih grajskih arhitektur obnašali tako neodgovorno. Pogovor z dr. Ivanom Stoparjem. *Umetnostna kronika* 17, 2007, str. 17–20.
- Mali Traven (Ivan Stopar): V Rogaški bodo obnavljali. *Novi tednik*, št. 13, 1. 4. 1982, str. 8.
- Rebeušek, Ludvik: *Rekonstrukcija zdravilišča Rogaška Slatina*. Celje, 1958.
- Sapač, Igor in Franci Lazarini: *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Muzej za arhitekturo in oblikovanje, Fakulteta za arhitekturo, 2015.
- Stamejčič, Damjana: Padec kulturno zgodovinskega spomenika. Sprehajališče so podrli. *Novi tednik*, št. 19, 13. 5. 1982, str. 6.
- Stopar, Ivan: *Rogaška Slatina v luči spomeniškega varstva / Rogaška Slatina sous l'angle de la conservation des monuments*. Ljubljana: Zavod za spomeniško varstvo SRS, 1967, str. 55–66.
- Stopar, Ivan: *Rogaška Slatina*. 40. zvezek Zbirke vodnikov Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. Ljubljana: Zavod za spomeniško varstvo SRS, 1973.
- Stopar, Ivan: Umetnostni spomeniki (geslo: Rogaška Slatina). *Enciklopedija Slovenije* 10. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996, str. 254.
- Šerbelj, Ferdinand: *Deželni glavar Štajerske Ferdinand Marija I. grof Attems 1746–1820*. Rogaška Slatina: Zdravilišče Rogaška Slatina, 1992.
- Vardjan, Franc: *Rogaška Slatina. Sprehod skozi čas. Njene zgradbe in parki*. Rogaška Slatina: Društvo prijateljev, 2004.
- Življenje ob mineralnem vrelec (brez navedbe avtorja). *Novi tednik*, št. 15, 15. 4. 1982, str. 24.
- Apolon
Spletni vir: <https://sl.wikipedia.org/wiki/Apolon> (7. 1. 2017).
- Apolon, Zevsov in Letin sin
Spletni vir: <https://sl.wikipedia.org/wiki/Apolon> (7. 1. 2017).
- Arco, Italija
Spletni vir: https://en.wikipedia.org/wiki/Arco,_Trentino (11. 6. 2016).
- Atene, Atalova stoa
Spletni vir: https://en.wikipedia.org/wiki/Stoa_of_Attalos (25. 9. 2016).
- Atene, Attalova stoa
Spletni vir: https://en.wikipedia.org/wiki/Stoa_of_Attalos (25. 9. 2016).
- Bad Aibling
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_Aibling (1. 8. 2016).
- Bad Bergzabern
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_Bergzabern (1. 8. 2016).
- Bad Bertrich
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_Bertrich (11. 6. 2016).
- Bad Bocklet
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_Bocklet (26. 7. 2016).
- Bad Boll
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_Boll (14. 9. 2016).
- Bad Boll, zdravilišče
Spletni vir: https://en.wikipedia.org/wiki/Bad_Boll (14. 9. 2016).
- Bad Brückenau
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_Br%C3%BCckenau (11. 6. 2016).
- Bad Cannstatt
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_Cannstatt (23. 8. 2016).
- Bad Cannstatt, Kurpark
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Kurpark_Bad_Cannstatt (23. 8. 2016).
- Bad Driburg
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_Driburg (15. 7. 2016).
- Bad Durkheim
Spletni vir: https://en.wikipedia.org/wiki/Bad_D%C3%BCrkheim (3. 8. 2016).
- Bad Eilsen, splošno
Spletni vir: https://en.wikipedia.org/wiki/Bad_Eilsen (4. 8. 2016).
- Bad Eilsen, wandelhalle
Spletni vir: <http://www.architektur-bildarchiv.de/image/Wandelhalle-im-Kurpark-Bad-Eilsen-52755.html> (5. 12. 2016).
- Bad Elser
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_Elster (18. 2. 2017)

SPLETNI VIRI

- Adalbert Uetz (1807-1864), slikar, 1
Spletni vir: https://sl.wikipedia.org/wiki/Kolizej,_Ljubljana (23. 8. 2016).
- Adalbert Uetz (1807-1864), slikar, 2
Spletni vir: <http://www.artprice.com/artist/459194/adalbert-uetz> (23. 8. 2016).

- Bad Ems
Spletni vir: https://en.wikipedia.org/wiki/Bad_Ems (14. 12. 2016).
- Bad Ems, Kurhaus
Spletni vir: [https://de.wikipedia.org/wiki/Kurhaus_\(Bad_Ems\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Kurhaus_(Bad_Ems)) (14. 12. 2016).
- Bad Gandersheim
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_Gandersheim (2. 8. 2016).
- Bad Gastein
Spletni vir: https://en.wikipedia.org/wiki/Bad_Gastein (7. 6. 2016).
- Bad Gleichenberg
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_Gleichenberg (13. 12. 2016).
- Bad Harzburg
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_Harzburg (10. 7. 2016).
- Bad Heilbrunn
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_Heilbrunn (23. 7. 2016).
- Bad Heilbrunn
Spletni vir: <http://www.sueddeutsche.de/muenchen/wolfratshausen/bad-heilbrunn-mit-stirnlampe-in-die-wandelhalle-1.2701223> (23. 7. 2016).
- Bad Hersfeld
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_Hersfeld (10. 7. 2016).
- Bad Homburg, Kurpark
Spletni vir: <https://www.youtube.com/watch?v=UybhTY3KWJw> (21. 7. 2016).
- Bad Homburg, Orangerie
Spletni vir: <http://www.huber-partyservice.de/orangerie.html> (21. 7. 2016).
- Bad Imnau
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_Imnau (23. 7. 2016).
- Bad Ischl
Spletni ir: https://en.wikipedia.org/wiki/Bad_Ischl (22.9.2016).
- Bad Kissingen
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_Kissingen (11. 6. 2016).
- Bad Kohlgrub
Spletni vir: <https://andreaeiselt.wordpress.com/ausstellungen/> (19. 9. 2016).
- Bad König
Splošni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_K%C3%B6nig (21. 7. 2016).
- Bad Königshofen
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_K%C3%B6nigshofen_im_Grabfeld (2. 8. 2016).
- Bad Kreuzen
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_Kreuzen (11. 6. 2016).
- Bad Kreuznach
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_Kreuznach (11. 6. 2016).
- Bad Liebenstein
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_Liebenstein (18. 7. 2016).
- Bad Liebenstein, wandelhalle
Spletni vir: <http://www.thuringen.info/wandelhalle-bad-liebenstein.html> (7. 12. 2016).
- Bad Lippspringe
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_Lippspringe (15. 6. 2016).
- Bad Meinberg
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_Meinberg (5. 8. 2016).
- Bad Meinberg, wandelhalle
Spletni vir: http://www.lz.de/lippe/horn_bad_meinberg/20798050_Wandelhalle-wird-zum-Ort-der-Begegnung.html (5. 8. 2016).
- Bad Mergentheim
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_Mergentheim (19. 7. 2016).
- Bad Münster
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_M%C3%BCnster_am_Stein-Ebernburg (11. 6. 2016).
- Bad Nauheim
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_Nauheim (11. 6. 2016).
- Bad Neuenahr
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_Neuenahr-Ahrweiler (11. 6. 2016).
- Bad Oeynhausen
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_Oeynhausen (11. 6. 2016).
- Bad Orb
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_Orb (11. 7. 2016).
- Bad Pyrmont
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_Pyrmont (15.7.2016).
- Bad Radkersburg
Spletni vir: https://en.wikipedia.org/wiki/Bad_Radkersburg (18. 9. 2016).
- Bad Rehburg
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_Rehburg (20. 7. 2016).
- Bad Reichenhall
Spletni vir: Vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_Reichenhall (29, 5, 2016).
- Bad Reichenhall
Spletni vir: https://en.wikipedia.org/wiki/Bad_Reichenhall (22. 6. 2016).
- Bad Reinhardshausen
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_Reinhardshausen (2. 8. 2016).

- Bad Rothenfelde
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_Rothenfelde (20.7. 2016).
- Bad Salzdetfurth
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_Salzdetfurth (2. 8. 2016).
- Bad Salzhausen
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_Salzhausen (21. 7. 2016).
- Bad Salzschlirf
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_Salzschlirf (11. 6. 2016).
- Bad Salzuflen
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_Salzuflen (18. 7. 2016).
- Bad Salzungen
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_Salzungen (24. 7. 2016).
- Bad Schallerbach
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_Schallerbach (28. 7. 2016).
- Bad Steben
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_Steben (10. 12. 2016).
- Bad Sulza
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_Sulza (2. 8. 2016).
- Bad Tatzmannsdorf
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_Tatzmannsdorf (11.6. 2016).
- Bad Teinach Zavelstein
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_Teinach-Zavelstein (14. 9. 2016).
- Bad Tölz
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_T%C3%B6lz (11.6.2016).
- Bad Wiessee
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_Wiessee (6. 8. 2016).
- Bad Wiessee, wandelhalle
Spletni vir: <http://www.wandelhalle.info/events-in-der-wandelhalle/> (11. 1. 2017).
- Bad Wildbad
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_Wildbad (11. 6. 2016).
- Bad Wildungen
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_Wildungen (11. 6. 2016).
- Bad Windsheim
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_Windsheim (2.8.2016).
- Bad Wörishofen
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_W%C3%B6rishofen (16. 6. 2016).
- Bad Zwischenahn
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Bad_Zwischenahn (4. 8. 2019).
- Baden Baden
Spletni vir: <https://en.wikipedia.org/wiki/Baden-Baden> (11. 6. 2016).
- Baden Baden, Trinkhalle
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Trinkhalle_Baden-Baden (3. 12. 2016).
- Badenweiler
Spletni vir: <https://de.wikipedia.org/wiki/Badenweiler> (11. 6. 2016).
- Böblingen
Spletni vir: <https://de.wikipedia.org/wiki/B%C3%B6blingen> (21. 7. 2016).
- Borkum
Spletni vir: <https://de.wikipedia.org/wiki/Borkum> (11. 6. 2016).
- Čačić, Mato, *Povijest Državne ergele Stančić 1919.-1938*
Spletni vir: <http://antikvarijat-biblos.hr/povijest-drzavne-ergele-stancic-1919-1938-proizvod-24175/> (26. 12. 2016).
- Donačka Gora in podružnična cerkev sv. Donata
Spletni vir: <https://www.rogatec.si/project/52750/> (7. 1. 2017).
- Donat (izvorno: Donatus)
Spletni vid: <https://sl.wikipedia.org/wiki/Donat> (7. 1. 2017O).
- Duszniki-Zdrój, Bad Reinerz
Spletni vir: <https://en.wikipedia.org/wiki/Duszniki-Zdr%C3%B3j> (11. 6. 2016).
- Eisenach
Spletni vir: <https://de.wikipedia.org/wiki/Eisenach> (3. 8. 2016).
- Ergela Lipik (Vzrejna kobilarna lipicancev Lipik)
Spletni vir: https://hr.wikipedia.org/wiki/Ergela_Lipik (26. 12.2016).
- Ferdinand Attems
(spletni vir: <http://www.slovenska-biografija.si/rodbina/sbi131599/>, 3. 1. 2017).
- Františkovy Lázně, Franzensbad
Spletni vir: https://cs.wikipedia.org/wiki/Franti%C5%A1kovy_L%C3%A1zn%C4%9B (20.6. 2016).
- Göggingen
Spletni vir: <https://de.wikipedia.org/wiki/G%C3%B6ggingen> (7.10.2016).
- Göggingen, kurhaus
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Kurhaus_G%C3%B6ggingen (7.10.2016).
- Heinrich Hübsch (1795 - 1863), nemški arhitekt
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Heinrich_H%C3%BCbsch (11. 1. 2017).
- Janské Lázně, Johannsbad
Spletni vir: https://cs.wikipedia.org/wiki/Jansk%C3%A9_L%C3%A1zn%C4%9B (16.6. 2016).
- Jaworze, Bad Ernsdorf
Spletni vir: <https://en.wikipedia.org/wiki/Jaworze> (22.8.2016).

- Jedlina-Zdroj, *Bad Charlottenbrunn*
Spletni vir: <https://pl.wikipedia.org/wiki/Jedlina-Zdr%C3%B3j> (28. 9. 2016).
- Johann Jakob Friedrich Weinbrenner (1766 - 1826), nemški klasicistični arhitekt
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Friedrich_Weinbrenner (11. 1. 2017).
- Joseph Knett, geolog in vrelni inženir
Spletni vir: https://www.myheritage.si/names/joseph_knett (2. 7. 2016).
- Karel Russ
Spletni vir: http://kraji.eu/slovenija/rogaska_slatina_stara_direkcija/slo (5. 1. 2017).
- Karlovy Vary, Mill Colonnade
Spletni vir: https://en.wikipedia.org/wiki/Mill_Colonnade (21. 11. 2016).
- Karlovy Vary, Sadová kolonáda
Spletni vir: https://cs.wikipedia.org/wiki/Sadov%C3%A1_kolon%C3%A1da (28. 11. 2016).
- Kolonada
Spletni vir: Vir. <https://sl.wikipedia.org/wiki/Kolonada> (27. 11. 2016).
- Kursalon Hübner
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Kursalon_H%C3%BCbner (27. 9. 2016).
- Kursalon Hübner
Spletni vir: <http://www.kursalonwien.at/> (27. 9. 2016).
- Kursalon u Lipiku
Spletni vir: https://hr.wikipedia.org/wiki/Kursalon_u_Lipiku, (8. 12. 2016).
- Kurt Müller, Švicar, mecen Rogoške Slatine
Spletni vir: https://sl.wikipedia.org/wiki/Kurt_M%C3%BCller (5. 1. 2016).
- Lázně Fořt, Forstbad
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/L%C3%A1zn%C4%9B_Fořt (11. 6. 2016).
- Leskovar Rudolf: Rogoški zdravilni vrelni v 16. stoletju.
Spletni vir: www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-ST0CJA5S (5, 2, 2017).
- Lipički perivoj (park v Lipiku)
Spletni vir: https://hr.wikipedia.org/wiki/Lipi%C4%8Dki_perivoj (27. 12. 2016).
- Lipik, Nekoč slavno lječilište
Spletni vir: <http://www.matica.hr/hr/357/Neko%C4%87%20slavno%20lje%C4%8Dili%C5%A1te/>. (29. 6. 2016).
- Lipik, Otvorena fontana i prvi poslijeratni koncert u Kursalonu
Spletni vir: <http://www.lipik.hr/?vrsta=2&id=407> (29. 6. 2016).
- Lipik, povijest lječilišta
Spletni vir: <http://www.bolnica-lipik.hr/?vrsta=3&id=37> (22. 5. 2016).
- Merano, Meran, wandelbahn, wandelhalle
Spletni vir: <https://www.merano-suedtirol.it/de/meran/betrieb/wandelhalle-5506/> (18.2.2017).
- Nadvojvoda Janez Habsburško – Lotarinški
Spletni vir: https://sl.wikipedia.org/wiki/Nadvojvoda_Janez_Habsbur%C5%A1ko-Lotarin%C5%A1ki (11. 1. 2017).
- Oostende (nizozemsko), Ostende (francosko, nemško)
Spletni vir: <https://en.wikipedia.org/wiki/Ostend> (30. 9. 2016).
- Opatija, Abbazia (ital.), Sankt Jakobi (nem.)
Spletni vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Brod_Moravice (2. 7. 2016).
- Opatija, Hotel Kvarner
Spletni vir: <http://www.remisens.com/si/hotel-kvarner> (16. 6. 2016).
- Opatija, Hotel Kvarnr
Spletni vir: <http://visitopatija.com/hr/znamenitosti/hotel-kvarner,177.html> (26. 12. 2016).
- Opatijski festival (1958 – 1985)
Spletni vir: https://sl.wikipedia.org/wiki/Opatijski_festival (11. 1. 2017).
- Polanica-Zdrój, Bad Altheide (nem.)
Spletni vir: <https://pl.wikipedia.org/wiki/Polanica-Zdr%C3%B3j> (18. 7. 2016).
- Promenada
Spletni vir: <https://en.wikipedia.org/wiki/Esplanade> (27. 9. 2016).
- Puhmajer Petr, Istraživanje Kursalona u Lipiku
Spletni vir: <http://katalog.kgz.hr/pagesresults/rezultati.aspx?&searchById=1&xm0=1&spid0=10&spv0=Puhmajer%2C+Petar>, 8. 2. 2017).
- Red Fort
Spletni vir: https://en.wikipedia.org/wiki/Red_Fort (17. 9. 2016).
- Rogaška Slatina, turizem
Spletni vir: <http://www.rogaska-slatina.si/txt/1/120/turizem> (18. 12. 2016).
- Rogaška Slatina, Anin dvor
Spletni vir: <http://www.rogaska-slatina.si/txt/1/155/anin-dvor-rogaska-slatina> (5. 1. 2017).
- Rogaška Slatina, Zdravilišče Rogoška
Spletni vir: https://sl.wikipedia.org/wiki/Zdravili%C5%A1%C4%8De_Roga%C5%A1ka (16. 12. 2016).
- Schieder-Schwalenberg
Spletni vir: <https://de.wikipedia.org/wiki/Schieder-Schwalenberg> (3. 8. 2016).
- Schlangenbad
Spletni vir: <https://de.wikipedia.org/wiki/Schlangenbad> (13. 6. 2016).
- Slovenske železnice, Opatija, Reka
Spletni vir: <http://www.slo-zeleznice.si/sl/potniki/tujina/hrvaska/opatija> (27. 12. 2016).

- Spa
Spletni vir: <https://en.wikipedia.org/wiki/Spa> (28.8.2016).
- Spa, Galerie Leopold II (spletni vir: http://www.panoramicearth.com/1283/Spa/Galerie_Leopold_II, 18. 2. 2017).
- Stoa
Spletni vir: <https://sl.wikipedia.org/wiki/Stoa> (26. 9. 2016).
- Stoa
Vir: <https://sl.wikipedia.org/wiki/Stoa> (26. 9. 2016).
- Streifzug Badgastein Böckstein - YouTube
Spletni vir: <https://www.youtube.com/watch?v=qh-f3xwfSdQ> (16. 1. 2017)
- Szczawno-Zdrój, Bad Salzbrunn (nem.)
Spletni vir: <https://en.wikipedia.org/wiki/Szczawno-Zdr%C3%B3j> (23. 7. 2016).
- Szczawno-Zdrój, Bad Salzbrunn (nem.)
Spletni vir: <http://www.badflinsberg.de/> (23. 7. 2016).
- Świeradów Zdrój
Spletni vir: <https://pl.wikipedia.org/wiki/Świeradów-Zdrój> (18. 2. 2017)
- Teplice, Teplitz (nem.)
Vir: <https://de.wikipedia.org/wiki/Teplice> (2. 7. 2017).
- Trinkhalle
Spletni vir: [https://de.wikipedia.org/wiki/Trinkhalle_\(Kuranlage\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Trinkhalle_(Kuranlage)) (27. 9. 2016).
- Wandelhalle
Spletni vir: <https://de.wikipedia.org/wiki/Wandelhalle> (3. 8. 2016).
- Wandelhalle, Bad Kissingen
Spletni vir: [https://de.wikipedia.org/wiki/Wandelhalle_\(Bad_Kissingen\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Wandelhalle_(Bad_Kissingen)) (27. 9. 2016).
- Zgodovina železnic v Sloveniji
Spletni vir: https://sl.wikipedia.org/wiki/Zgodovina_%C5%BEeleznice_v_Sloveniji (27. 12. 2016).

S U M M A R Y

Reflections on the *wandelbahn* of Rogaška Slatina and other similar buildings featured by thermal spas in Europe

Wandelbahns or, rather, covered promenades as well as buildings, designed and used for a similar purpose, have since the first half of the nineteenth century constituted an important spatial and programming component of European thermal spas. They primarily formed part of older spas and were characteristically multi-functional and hence promi-

nent health and tourism facilities of spa resorts. They hosted many kinds of regular and occasional activities, ranging from social life to trading and hospitality activities, as well as organising chess tournaments, political and social gatherings, private banquets, flea markets, used toy fairs, children's and sport equipment fairs, etc. In wartime, however, some of these facilities were converted into provisional military hospitals. Even though a number of different names are used for these buildings, an overview of their designated uses shows that they nevertheless share many key characteristics in common. Health spas and buildings described in this contribution may therefore provide a basis for new research challenges in the field of ethnology, since according to a general survey of previous studies, the festive and daily life of thermal spas has to date been largely neglected and all their characteristic manifestations inadequately demonstrated.

The daily and festive life in thermal spas has changed and continuously improved over the last two centuries. In many places, the wide array of activities and especially the annual calendar cycle of events surpassed the local frameworks. Some thermal spas are ranked among the most prominent cultural and political centres both in Europe and globally. The magnificent halls of their spa buildings or the expansive spaces of modernly equipped *wandelbahns*, *wandelhalls*, *trinkhalls* and other buildings, designed and used for a similar purpose, host important events that attract guests from around the world. Especially noteworthy in this regard are Austrian Bad Ischl and Bad Hall, Belgian Spa and Oostende, Czech Janske Lázně, Karlove Vary, Mariánské Lázně and Teplice, Italian Merano, German Bad Elster and Bad Ems, Bad Harsburg, Bad Homburg, Bad Kissingen, Bad Oeynhausen, Bad Steben, Bad Wildungen and Baden Baden, Polish Kudowa-Zdrój, Polanica Zdrój, Szczawno-Zdrój and Świeradów-Zdrój. Mention should also be made of Croatian Lipik, where the military conflict of 1991 left hardly any remnants of the *wandelbahn* left; Croatia, however, has committed to undertake a complete reconstruction of the promenade and introduce it to the public with the typical Austro-Hungarian appearance of the thermal spa resort. Rogaška Slatina, on the other hand, has made no such commitments. To the contrary, on 30 April 1982, the city decided to demolish its *wandelbahn* or *vadlpan*, as the locals called it, and fill the area with tall and huge buildings of reinforced concrete. In doing so, Slovenia lost one of its most outstanding cultural monuments. Some bitter solace may at least be found in the fact that at about the same time the Austrians demolished their own *wandelbahn* in the luxurious thermal resort Bad Gastein, which now showcases a huge building constructed of reinforced concrete and adorned with four transparent cupolas.

Szczawno-Zdrój, wandelbahn iz leta 1893.

Baden Baden, wandelhalle, zgrajen v letih 1839–1842.